

Yitik Sınıfın İzinde

On the Track of the Lost Class

Oktay Taftalı

Özet: İçinde Türkiye'nin de yer aldığı bazı Orta Doğu ve Bazı Avrupa ülkelerinde baş gösteren çalkantılar, dünya siyasetinde yeni bir üslubun yaygınlaşmakta olduğu kanısını doğuruyor. Bu çalkantıları, kapitalizmin geleneksel krizleri ve sınıf çatışmaları açısından nasıl yorumlamak gerekir?

Anahtar Kelimeler: Artık-değer, işçi sınıfı, kapitalist medeniyet, objektif unsur, subjektif unsur

Abstract: The turmoils emerging in some Middle Eastern and West European countries including Turkey bring about the view of a new style spreading in the world politics. How can these turmoils be interpreted in terms of the traditional crisis and class conflicts of capitalism?

Keywords: Plus-value, working class, capitalist civilization, objective factor, subjective factor

İlerleme fikrinin mutlaklığına olan inancın sunduğu güven duygusu, nedense İbende hep ihtiyatlı yaklaşıma ihtiyacını doğurmuştur. Ancak hayatın her alanında giderek tektip (uniform) biçimlerin belirleyici olduğu, deyim yerindeyse A4 kâğıdın dünyanın her yerinde A4 kâğıt olarak işlem gördüğü bir dünyada, bu dünyaya ait kavramlarla iş görmek adeta kaçınılmaz oluyor. Sürekli güncellenen (update) verilerin, kes-yapıştır (copy & paste) kompozisyonların, kısa aralıklarla piyasaya sürülen yeni nesil (new generation) ürünlerin hayatımızı belirlemeye çalıştığı bir dünyadayız. Kapitalist Batı medeniyetinin yüzyıllara yayılan, dünyayı sistematize ederek, kategorik tasniflere tabi tutarak araştırma, anlama ve üretme çabasının sonucunda insanlık buraya geldi. Sürekli bir moda ve demode gelgiti içindeyiz. Geleneksel, naif, ampirist ve en nihayet diyalektik kavrayışın öngördüğü şekliyle, zamanın sürekli aktığı, her şeyin durmaksızın değiştiği, dönüştüğü ve ileriye doğru gelişme kat ettiği bir dünya algısı eşyayı ve ona dair bilinci belirliyor. Gelişmenin ve ilerlemenin eşyanın hakikatine ilişkin ve tözsel bir veri olup olmadığını tartışmaya fırsat bile bulamıyoruz; sürekli kendimizi "update" etmemiz gerekiyor. Ediyoruz:

Siyasetin Agora'ya Dönüşü

Son bir ya da bir buçuk yıl gibi kısa bir süre içinde, ABD, İngiltere, İspanya, Yunanistan ve Tunus'tan Mısır'a, sırasıyla tüm kuzey Afrika ülkeleri ve nihayet Türkiye ve Brezilya milyonlarca insanın uzun sürelerle sokaklara döküldüğü bir ayaklanma sahnesi görünümünde. Ancak günlerce, aylarca ve hatta yıl boyu süren bu uzun soluklu ve alabildiğine geniş hacimli ayaklanmaların hemen hiç bi-

risinde, insanlık tarihinin motor gücünü oluşturan işçi sınıfından söz edilmemesi biraz tuhaf geliyor. Genel olarak "occupy" başlığı altında nitelenen bu hareketlerin, küresel çapta etkili belli merkezlerce organize edildiği, "otpor" vb. yapılar eliyle deyim yerindeyse bir beşinci kol faaliyeti şeklinde yürütüldüğü yolunda iddialar var. Olabilir; toplumsal ve bireysel artı-değerin **gasp edilmesi** üzerine kurulu bir dünya sisteminde, toplumsal olayların içine, her türlü casusluk faaliyetinin, mafya yapılarının, komplo düzeneklerinin, vb. sızması, bu hareketleri yönlendirmek istemesi kaçınılmazdır. Sistem bu düzeneklere milyarlarca dolar harcadığına göre, bu yöntemlerden bir beklenti söz konusudur. Hattâ bu ayaklanmalar, "yeni dünya düzeni" adlı plan ya da planların bir uzantısı da olabilir. Biz nereden bilelim.

Ancak akademik ve soyut düşünce, sadece somut olgular arasında; deyim yerindeyse "tilkilerin kuyruğunu birbirine bağlamak" türünden moral dışı, tı-kız bir "zekâ" gerektiren bu düzeneklerle zaten ilgilenemez. Fakat akademinin, sosyolojinin ve felsefi ekonomi-politiğin öğrettiği kadarıyla, biz şunu bilebiliriz: objektif unsur yani toplumsal maddi koşullar elvermediği takdirde subjektif unsur; yani salt "insan iradesi", durduk yerde hiçbir toplumsal olayı ateşleyemez, yönlendiremez. Toplumda, objektif maddi koşulların hâsıl olması durumunda ise, hareketi kimin ateşlediği ve yönlendirdiği, sınıf inisiyatif bakımından önemlidir. İşte tüm bu hareketlilik içersinde, ekonomi-politikçi fikir adamı açısından, izi sürülmesi gereken şey budur. Her türlü komplo, düzenek, vb. rağmen sınıf nerededir, içinde yaşanan şu zamanda, sınıf nasıl bir biçim kazanmıştır; nasıl görünmektedir?

Düşünelim bir kez: Söz gelimi Tahrir ayaklanması 19. veya 20. yüzyılda gerçekleşseydi, acaba ortaya nasıl bir fotoğraf çıkardı? Gezi Parkı eylemlerinin 60'lı-70'li yıllar Türkiye'sinde cereyan ettiğini hayal edelim, ortama hâkim olan sloganlar ve ülke geneline yansıyan siyasal ruh ne tür etkilere yol açardı? Ama bugün, deyim yerindeyse dünyada yer yerinden oynarken, ortalıkta bir tek işçi tulumu görülmemesi acaba nasıl yorumlanabilir? Buradan, iyimser olduğu kadar kötümser çıkarımlara da ulaşmak mümkündür. Öncelikle kötümser çıkarımlar: a) burjuva kültür oyunları; kapitalist kalkınmacı modellerin yarattığı tüketim yoluyla mutlu olma, vb. yanılsamalar sayesinde uykuya dalan sınıf, henüz uyanmamıştır. b) güncel tekniklerle uygulanan devlet terörünün yanı sıra, işsizlikten, aids'e, kuş gribinden, Katherina Kasırgası, deprem gibi çeşitli doğal afetlere kadar, hayatın tüm verileri kullanılarak oluşturulan modern korku toplumunda, köşesine sinen sınıf, korku dolu titreyişini bir türlü atıp meydanlara inememektedir. c) ya da genel olarak: Marks'ın öngörüsü iflas etmiştir, yani tarihi determinizm ve üretici güçlerin tarihsel işlevi, yerini, tesadüfe ve toplumsal volantrist bir "oluşa" terk etmiştir.

Yukarıdaki kötümser olasılıklara karşın, akla ilk gelen iyimser olasılık: 21. Yüzyılda sınıfın kendisini tarihin doğal **oluş** koşulları içinde **güncelleyerek, yeni nesil** bir sınıfa dönüşmüş olduğudur. Bu, dünyada hâlâ gasp edilen artık-değer

hakikati dolayısıyla tözde değil, ama biçim-görünüm ve moral değerlerde ifadesini bulan bir dönüşüm olsa gerektir. Anlamaya çalıştığımız olası dönüşümün, ideoloji alanındaki yansımalarını kestirmek için, henüz erken olduğu söylenebilir. Hattâ belki yakın gelecekte, her gün güncellenen, ideoloji ötesi bir **toplumsal pratikler** silsilesiyle de karşılaşabiliriz. Özellikle Türkiye’de baş gösteren hareketliliğin, hız kesmeksizin park meclislerine dönüşmesi, Antik Atina’nın doğrudan demokrasisini çağrıştırıyor. Site devletinde siyasetin merkezi olan agora, güncel bir tecrübeyle niçin yeniden siyasetin merkezi olmasın? Herkesin vatandaşlık numarasıyla sanal bir mecliste oy kullanabileceği, yasa teklifi verebileceği, sanal forumlarda yasaları ve siyaseti tartışabileceği teknoloji destekli bir doğrudan demokrasinin imkânları şu an zaten mevcuttur. Park forumları bu ya da benzer bir pratiğe evrildiğinde, geleneksel ideoloji ve doktrin bazlı siyaset yapmanın gereği, doğrudan demokrasinin pratiği tarafından bir çırpıda geçersiz kılınabilir.

Sınıfın Olası Yeni Görünümü

Kömür karası elleri, yağ lekeli tulumu ve hayat mücadelesinden kesmeye fırsat bulamadığı kirli sakalı, çıkık elmacık kemikleri ve güneş yanığı esmer teniyle imgelemimizde yer eden işçi sınıfı, görünen o ki, bundan böyle hep o imgelemede kalacak. Öteden beri, bir tür teknokrat dünya görüşü olarak nitelenen, teknolojik ilerleme / gelişmenin insanı değiştirdiği tezini, en azından **biçim-görüntü** ve **moral** bakımdan kabul etmek zorundayız. Sayısal denetimli makinelerin başında, ütülü tulumunun içine gömlek giyip kravat takan, facebook da Hollandalı arkadaşıyla kırık dökük de olsa İngilizce yazışabilen, yıllık tatilinde şehre ilk göç eden dedesinin köyüne gitmek yerine, kendi arabasıyla deniz kenarına gitmeyi tercih eden, üçüncü kuşak şehirli bir “Toyota” çalışanı, bize fikir verebilir sanıyorum.

Bütün endüstri toplumlarında gözlemlenen iş verimliliğinin yükselmesi eğilimi, endüstri sonrası toplumlarda devamıyla ivme kazanmıştır. Gelişen rasyonalizasyon, işçi kitlelerinin bir bilgi ve enformasyon toplumunun birincil sektöründen, ikincil, üçüncül ve nihayetinde dördüncül sektörlerine seküler itelenmesine düzenli olarak eşlik etmiştir.¹

Yukarıdaki saptama, endüstri toplumlarının, endüstri sonrası bir aşamaya; bir bilgi ve enformasyon toplumuna geçtiklerini, ayrıca gelişen rasyonalizasyon sayesinde klasik işçi kitlelerinin bu yeni toplumda, en ücra sektörlerle itildiğini ifade ediyor. Alıntı yaptığım metinde Habermas, ilerleyen satırlarda artan verimliliğin ve üretim rasyonalizasyonunun sonucu olarak “teknolojik işsizlik” deyimini de kullanıyor. Burada dile getirilen ifadeler öncelikle her ne kadar batılı kapitalist toplumlar açısından geçerli olsa da, küresel sermayenin Batıyla sınırlı kalmayan ma-

¹ Jürgen Habermas: *Die postnationale Konstellation Politische Essays edition suhrkamp*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1998. S. 137.

cerası, bazı batılı fenomenlerin, Batı dışı hedef ülkelerde; sömürge ve yarı sömürge coğrafyalarda da toplumsal etkilere yol açmasını mümkün kılıyor.

Anılan bağlamda, yanlış anlamaya meydan vermeden: Tahrir'den Gezi'ye, meydanları dolduran karmaşık sınıf ve katmanlardan gelen milyonlarca insanın, mutlaka endüstri sonrası topluma özgü formatta olduklarını söylemiyorum. Sadece, ama sadece işçiden söz ediyorsak ve gözlerimiz meydanlarda bir işçi arıyorsa, işte onun profilinin yukarıdaki "Toyota çalışanı" betimlemesine uygun düşebileceğini varsayıyorum. Tunus'tan Türkiye'ye bırakın sanayi ötesini, henüz batılı anlamda sanayi toplumu olamamış ve kapitalist restorasyonda emperyalist bir konuma geçmesi imkânsız olan ülkelerde, bu tür bir çalışanın (geleneksel işçinin değil), sayısal olarak çok az olduğu söylenebilir ve doğrudur. Ama bugün için ortada, başkaca bir şey zaten yoktur.

Tarımda dönen küresel hesaplar nedeniyle, anılan ülkelerde, köylülüğün, sonu belirsiz bir çözülmeye uğradığını not edelim. Turizm, tekstil ve inşaat gibi arkaik ve istikrarsız sektörlerde çalışan taşeron kitleleri not edelim. Bunların yanı sıra, belli bir eğitime, dünya algısına, tüketim kültürüne (tüketimin kendisine değil) ve iletişim kanallarına sahip, milyonlarca işsiz veya "endüstriyel işsizden" söz etmek durumunda kalıyoruz. Ve sorun burada baş gösteriyor. Her türlü toplumsal katmandan gelerek şehir meydanlarını dolduran, dünyaya aç ve açık, milyonlarca işsiz, gelecek tahayyülünden yoksun, kaygılı ve şehirli genç insandan söz ediyoruz. Özellikle son yirmi yılda tek başına tüm dünya için üretim yapan Çin fenomeni sayesinde, çeşitli teknolojik olanaklara ve iletişim kanallarına ulaşabilmenin görece kolay ve ucuz olması sonucu, bu kitlenin, bilgi, hareket, hız ve örgütlenme yeteneği, tarihin başka zaman dilimleriyle kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır.

Değişen Toplumda Değişmeyen Talepler

Üstelik bir kez daha anımsamakta yara var: "post-endüstriyel toplum" veya "bilgi ve enformasyon toplumu" da dâhil, bütün bu olup bitenler kapitalizmin; diğer bir deyişle "kapitalist medeniyetin" birer verisidir.

[...] üstelik her şeyden önce "bilgi sermayesi" veya "zihin sermayesi". Bu sonuncusu üzerinde "kognitif kapitalizm ve hâttâ kendisi hakkındaki şu [aşağıdaki O. T.] söylemi bile kapitalistçe olan bilgi toplumu, kendisini inşa ediyor: "bilgi, sermayenin yeni biçimi olarak; modern toplumun üzerinden kendisini ifade ettiği, yaratıcı yeteneği olarak görülebilir"²

İçinde yaşanan yüzyıla uygun moda ve eğilimlerin gereği olarak, toplumlara çeşitli adlar verilebilir. Genelde eski malı yeni bir ambalajla pazarlama çabasından öte gitmeyen bu adlandırma çabasının günümüzdeki verisi olarak bilgi

² André Gorz: *Wissen, Wert und Kapital, zur Kritik der Wissensökonomie*. Rotpunktverlag, Zurich 2004. S.71.

ve enformasyon toplumundan söz ediliyor. Kapitalizmin ana niteliği olan toplumsal ve bireysel art-değerin gaspı ve var olan her şeyin “mal”a dönüştürülmesi bakımından ortada değişen bir şey yoktur, ancak yine kapitalizmin geçen yüzyıllardan intikal eden klasik uzlaşmaz iç çelişkilerine, yeni bir uzlaşmaz çelişki daha ilave olmuştur. Bilginin, iletişimin ve bunları mümkün kılan yüksek teknolojinin, meta işlemi gördüğü; giderek artan miktarlarda üretildiği ve pazarlandığı bir toplumda, artık kendisinden kolayca haberdar olunan ve bu sayede giderek artan, adalet ve özgürlük gibi binlerce yıldır değişmeyen talepler, neyle, nasıl karşılanacaktır? Öyle ya, sistem, kendi pazarladığı metanın (bilgi / enformasyon) kurbanı olmaktan kurtulabilecek midir?

İletişim süreçlerinin ağırlıklı olarak görme duyusuna hitap eden ve kalıcı olmayan; akıp giden imgelere indirgenmesi, her türlü iletişim unsurunun belirli merkezlerce, belirli istikametlerde durmaksızın yönlendirilmesi, “data” yığınlarıyla boğulan insan zihninin, soyutlama ve kavramsal düşünme etkinliklerinden alıkonulması, nice benzeri uygulama... Tüm bunlar, insanın varoluşuna (tabiatına / fıtratına) ilişkin, adalet ve özgürlük taleplerinin ötelenmesinde, bastırılmasında veya uyutulmasında ne kadar süreyle rol oynayabilir? Ve nereye kadar?

Bazı ideologlar Doğu ve Orta Doğu ülkelerinde genel nüfus içinde ezici orana sahip genç nüfusun, şiddet eğilimlerine yönelerek, kendilerine ve hayata dair beklenti ve tutkularını yöresel savaş, iç savaş ve terörizm kanallarında harcaacaklarını öngörüyorlardı. Samuel Huntington ve Gunnar Heinsohn³ gibi ideologlar tarafından – birbirinden farklı gerekçelerle de olsa – özellikle Müslüman ülkeler baz alınarak yapılan bu saptamanın, geçen on yıl içinde yeterince meyve verdiği söylenebilir. Başta Filistin, Afganistan, Pakistan, Türkiye, Irak, Suriye, v.d. olmak üzere, Orta Doğu’nun Kuzey Afrika’nın sonu gelmez terör ve savaş bataklığında, harcanan on binlerce genç insan yakıcı bir gerçekliktir, ama işte hepsi buraya kadar.

Somut ifadeyle şunu söylemeye çalışıyorum: örneğin Mısır’da kırk yıllık diktatör Mübârek bir halk ayaklanmasıyla devrildi. Yerine “demokratik seçimle” yeni bir diktatör geldi. Sonra yeni bir ayaklanmayla o da devrildi. Yerine askeri bir ara rejim geldi... Ve karmaşık bir cepheleşmeyle, yine çok karmaşık sınıfsal bir mevzileniş eşliğinde, ayaklanma, Temmuz 2013 itibariyle hâlâ sürüyor. Mısır Firavun zamanından beri ayaklanarak neyi talep etmekteyse, bugün de onu talep ettiğine kuşku yoktur. Ve hakikat odur ki, talep edilen şey gerçekleşmediği sürece, Firavun’un kendi ölümlü hayatında bastırıldığını sandığı ayaklanma, daha binlerce yıl devam edecektir? Şimdi soruyu buradan sürdürelim: binlerce yıldır bir nebze olsun dindirilemeyen adalet ve özgürlük talebi karşısında, komplo nedir? Diyelim ki, öyle olsun; tüm bu ayaklanmalar, çeşitli casusluk faaliyetleri, değişken ve karmaşık komplolar, “sofistike” ör-

³ Bkz: Gunnar Heinsohn: *Söhne und Weltmacht*, 2. Auflage. Piper Verlag. 2011.

gütler, v.b. eliyle yürütülmüş olabilir. Biz nereden bilebiliriz? Bilmek zorunda da değiliz. Ama biz halklar açısından, dünyanın her yerinde ve binlerce yıldır değişmeyen iki ideal talebi biliyoruz: özgürlük ve adalet. Günümüzde bu iki temel ide'nin yanında, "güvenlik" bile önemini neredeyse tamamen yitirmiştir. Çünkü yeterince adil olmayan ve tutsak bir toplum hayatında, "güvenlik" sadece despotizm, otokrasi, teokrasi, faşizm, vb. meşruiyet gerekçesine dönüşüyor ve halklar artık, içinde yaşadığımız yüzyıl itibariyle, bu konuda "enforme" olmuş görünüyorlar.

Öte yandan toplumsal ayaklanma ve kaos ortamının, kapitalist medeniyetin mevcut ve müstakbel krizlerinin tercihi yönünde, süreklilik kazanabileceği türünden iddialara da rastlıyoruz. Evrensel büyük krizin, yerel küçük krizlere bölünerek, çeşitli dini ve etnik gruplar arası çatışmalar ve iç savaşlar yoluyla rehabilite edilmesi, elbette kapitalist medeniyetin tercihleri arasındadır ve mümkündür. Ancak enformasyon kanalları açık olduğu sürece ve enformasyonun hızı itibariyle, olası bu tür bir uygulamanın da fazla uzun ömürlü olacağını var saymamak gerekiyor. Kitlelerin ister dini, ister etnik, isterse başkaca yönlendirilmiş bir söylem altında, dile getirdikleri şeyin adalet ve özgürlük olduğu bilindiği sürece, her türlü yönlendirme bir gün hakikatin mecrasına geri dönmek zorundadır. Yüzyılımızda hareketin ve enformasyonun hızı göz önüne alındığında, o "bir gün" hakikaten "bir gün" içinde gerçekleşebilir. Mısır'da manüplasyonla "seçilmiş" hükümetin, bir yıl içinde eskimesini, manüple "sandık gerçeğinin" sosyolojik gerçek tarafından bu kadar kısa süre içinde yadsınmasını başka neyle açıklayabilirsiniz?

Kapitalist medeniyetin kapsamı içinde bir "tüketim toplumundan" söz ediliyorsa, burada tüketilenin sadece meta olduğunu sanmak bir tür naiflik olarak anlaşılmalıdır. Bu toplumda, meta tüketimiyle birlikte, ideolojiler, doktrinler, komplolar, siyasi programlar, moda ve eğilimler, kısaca hayata ilişkin tüm uygulamalar, her zaman diliminde, bir öncekine oranla giderek artan bir hızla tüketilmektedir. Bütün bu olup bitenler bir oyun olsa bile, kapitalist medeniyetin yaratıcılığının sonsuz olmadığını varsayabiliriz. Bireyin kendi kısa hayatı nedeniyle, tarihin uzun soluklu koşusu karşısında mutlak zannettiği, geleneksel **sınıflı toplumsallığının**, bir tür sınır durumunda gezinmediğini kim iddia edebilir ki?